
KÖNYVJELZŐ

GERMUSKA PÁL: INDUSZTRIA BŰVÖLETÉBEN FEJLESZTÉSPOLITIKA ÉS A SZOCIALISTA VÁROSOK

(1956-os Intézet, Budapest, 2004. 237 o.)

ENYEDI GYÖRGY

Idézem a könyv első két mondatát : „A kötet címében szereplő *Indusztria*, az ipar és az iparosítás képzelet-szülte istennője azt a szinte vallásos hitet szimbolizálja, amely az iparhoz és az iparfejlesztéshez kötődött a modern korban. Európában az 1940-es évektől a gazdaság-, a terület- és a településfejlesztésért felelős politikusokat és szakembereket *bűvöletébe* kerítette az iparosítás ideálja.”

Ebből úgy tűnik, mintha az ipar-alapú gazdasági fejlődés valamiféle hamis mítosz lenne, pedig hát ez volt a valóság. Csaknem két évszázadon keresztül az iparosítás volt az a húzóerő, amely az egész gazdasági fejlődést animálta, és amely az urbanizációt is elsőrendűen előre lendítette. Az 1960-as években kezdődött meg a legfejlettebb európai országokban az ipar háttérbe szorulása a városokon belül – leszámítva a speciális eseteket, mint az egyetemi vagy a fővárosok, amelyek korábban sem voltak ipar-függőek – a szolgáltatás javára. De még ez a szolgáltatás is jelentős mértékben üzleti, gazdasági szolgáltatás volt, nem volt független az ipartól, a kereskedelem, a szállításban, pénzügyekben, biztosításban, vagy az ipar számára szóló szakképzésben.

Ami a magyar iparosítást illeti: az közismerten két szakaszban zajlott le. Az első szakasz 1870-től az első világháborúig tartott. Ebben az első szakaszban megindult a modern – tehát nem csak a helyi piacokat kiszolgáló, jórészt az ipar által gerjesztett – városfejlődés. Ez az iparosítás nagyon szélsőségesen koncentráltódott Budapestre, néhány középvárosban volt még említendő, melyek szigetszerűen jelentek meg a hagyományos (falvak és szolgáltató-központok) magyar településrendszerben. A 20. század eleji ipar nem terjedt el általában, de *korszerű* szerkezetű volt. Ez a kezdeti iparosítás is létrehozott új városi településeket vagy városiasodó községeket, Salgótarjánt vagy Ózdot említhetem.

A két világháború között az iparosodási/városiasodási folyamat gyakorlatilag nem folytatódott. A magyar gazdaság válságok között vergődött, kilábalása az 1930-as évek derekától erősödött, jórészt a hadi ipar kibővülésének köszönhetően, budapesti koncentrációja tovább erősödött.

A második világháború után az iparosítás folytatódott s befejeződött. Az európai fél-periférián, tehát a Mediterrán fél-periférián és a kelet-közép-európai fél-periférián az 1945 utáni két-három évtizedben befejeződött az a modernizációs szakasz, amit az iparosodás jellemezett. Közismerten – a szerző ezt plasztikusan mutatja

– a kelet-közép-európai fél-periférián az állam-szocialista rendszer adta sajátos vonásokkal, amit például az állami tulajdon csaknem kizárólagos jellege, a nehézipar túlhangsúlyozása, az erőltetett ütemű iparosítás jelentett. Hazánkban azért is nagyon gyors volt az iparosítás, mert egybeesett a háború utáni újjáépítési periódus és az iparosítási folyamat. Az ötvenes években az elavult szerkezetű ipar nagy tömegű munkaerőt igényelt. Az iparosodó városokba tóduló tömegek egy részét új városokban helyezték el. Új városokat a II. világháborút követő két évtizedben egyébként Nyugat-Európában is építettek.

A szocializmusban – a szerző ezt jól mutatja – ideológiai demonstrációt is szolgáltattak az új városok. Nemcsak újak voltak, hanem a szocializmus termékei, ahol az új ember újfajta életmódot élhet. Idealista – naív – elképzelései voltak az angol vagy a francia új városok létrehozóinak is: az utópista vagy avantgárd urbanisztika remélte, hogy a társadalmi konfliktusok építéssel (pl. egészséges, jó minőségű munkáslakások építésével) megoldhatók lehetnek. (Erről kitűnő áttekintést ad Szirmai Viktória: Csinált városok [1988. Budapest, Magvető] c. könyvében.)

Úgy vélem hát, hogy bármilyen sajátosságokat és abszurd helyzeteket is produkált a szocialista iparosítás, végeredményben szabályszerű folyamat volt, egy fél-periférikus gazdaság (végső soron sikertelen) felzárkózási kísérlete, azokkal a sajátos kitérőkkel és bakugrással, amelyeket a politikai rendszer előidézett. Ma már nem is gondolnánk, milyen rövid időre korlátozódott a minden korábbi és „nyugati” urbanisztikai elvekkel szakító, a kommunista dogmák révületében a városfejlesztést az iparosításra redukáló, az ideológiai demonstrációt elsődleges céllá emelő, a szovjet példát híven másoló gazdaság- és településtervezés: mindössze 5 évre, 1948 és 1953 közé. Indokolt is, hogy az e korszakot vizsgáló III. fejezet nagyobb terjedelmű, mint az államszocializmus hátralévő negyed századát bemutató IV. fejezet. A III. fejezet egyik nagy értéke terjedelmes levéltári anyag feldolgozása, hiszen a koncepciók, célok és döntések zömmel soha nem publikált párthatározatokban fogalmazódtak meg. 1954 és 1989 között a településfejlesztésben lassan háttérbe szorult a termelés mindenhatósága, erősödtek a spontán folyamatok; az 1971-ben törvényerőre emelt Országos Településhálózat-fejlesztési Koncepció nagyon hasonlított a korabeli francia tervre. Az ideológiai jelszavak homlokzata mögött egyre inkább megjelennek az európai urbanizációs folyamatok, gyakran maradi és torz formákban.

Ami a könyv egészét és a szerző személyét is illeti: engem nagyon megfogott roppant sokoldalúsága, szintetizáló képessége. Ez olyan erény, ami nem tanulható: ez tehetség kérdése. A városfejlődés nem csak a könyv címében jelzett iparosítással függ össze, de a gazdaságpolitikával, ideológiai célokkal, politikai folyamatokkal, szociológiával, az urbanisztikával, az építészettel, a településföldrajzzal vagy a regionális tudománnyal is. Nehéz ezt a sokfajta hatást egységbe foglalni, kevesen is vállalkoznak rá. Ám a városfejlődés jelensége csak e sok koordináta összerendezésével magyarázható meg, és erre a szerző képes volt.

Koncepciózus szerző Germuska Pál. Igen lelkiismeretes kutató, nagy a szakirodalmi tájékozottsága. Egyetlen számottevő irodalmi forrás sem került el a figyelmét. Olykor a tévedéseket is átvette. A hazai szakirodalomban makacsul tartja

magát az a feltételezés, hogy a területfejlesztésben alkalmazható *növekedési pólus* koncepció a francia *F. Perroux* nevéhez kötődik. Perroux ugyan – legtöbb közgazdász társától eltérően – ismerte s alkalmazta a gazdasági tér fogalmát, ám ő a gazdasági növekedést tanulmányozta, s ebben a növekedési pólus a korszerű, emelkedő gazdasági ágazatokat jelenti (amit a hazai közgazdasági szaknyelv „húzó ágazatnak” nevez) (Perroux, F. [1964] *L'Économie du XXe siècle*. PUF, Paris). A növekedési pólusra épülő regionális modell *Boudeville* eredménye (Boudeville, J-R. [1968] *L'espace et les poles de croissance*. PUF, Paris).

A gazdag képanyag közel hozza a fiatal generációnak nehezen felfogható korszak Magyarországnak (Hankiss Elemér kedvenc kifejezésével: Abszurdisztánnak) hét-köznapjait.

A vizsgálat 1989-cel, az államszocializmussal együtt lezárul. Nagyon érdekes lenne megtudni, hogyan kerültek ki – amennyiben kikerültek – ezek az új városok az éltüket adó állami nagyipar gyors összeomlásának romjai alól. Ez nem volt ennyire drámai a nyugat-európai országokban, ahol a drasztikus szerkezetváltás a hetvenes évek elejétől kezdődött, s eltartott másfél évtizedig. Ott is összeomlottak a nehézipari körzetek, de egyidejűleg emelkedtek modernebb szerkezetek, külföldre telepedtek egészen elavult iparágak. Sokkal simábban zajlódott le ez a folyamat, ami a magyar új városokban három–négy év alatt ment végbe. Jó lenne megismerni, hogy ennek a ma körülbelül tucatnyi „szocialista” városnak a lakói kicsodák. Kicsérélődtek-e? Elmentek-e? Újabbak jöttek-e helyettük? Milyen felfogásúak? Mely pártokra szavaznak? Milyen most az életük? De ez már egy másik könyv feladata.

